

Een beeld is voor wie het waarneemt. Beeldrecht, Kijkplicht en Borduurwerk

Over ‘Embroidery’ van Rob Scholte
Willem Kerseboom Gallery, 13 September 2009

Rob van Gerwen, Ph.D.
<http://www.phil.uu.nl/~rob/>
Departement Wijsbegeerte, Universiteit Utrecht

1. BEELDRECHT

Als mensen elkaar aankijken gebeurt er altijd iets belangrijks: er wordt iets uitgewisseld. Van mij naar u, van u naar mij.¹⁾ Toen kolonisten in midden-Afrika en Papoea Nieuw-Guinea foto’s maakten van de mensen daar, voelden die zich beroofd van hun zelf en ontstaken in woede. Eenmaal van de schrik van die felle reacties bekomen, moeten die kolonisten dan uitgelegd hebben dat foto’s maar velletjes zijn, waar geen zielen of zelden aan vast zitten—maar ik betwijfel of ze het probleem wel goed begrepen. Het probleem zat hem in het af-beelden. Echte mensen, of dat nu stamgenoten of vijanden waren, mochten immers wel naar die Papoea’s kijken—echte mensen nemen daarbij niets weg van iemands beeld, én ze geven er iets voor terug: de eigen blik, het eigen beeld. En dat geldt ook voor u en mij. Mensen die elkaar aankijken bevestigen elkaar, ze *beheren* elkaar: de blik bewijst het bestaan van de bekekene.

Een foto is heel anders. Die geeft niets terug. En eenmaal afgedrukt kan men haar mee naar huis nemen en daar de bekekene bekijken zonder dat die daar zelf bij is. Wij lijken die oorspronkelijke verontwaardiging vergeten te zijn. Ik denk dat dat komt omdat we met zoveel afbeeldingen gebombardeerd worden en omdat we er zo heilig in geloven. Dat bombardement brengt nog een probleem aan het licht, nl. dat het weliswaar noodzakelijk is om mensen te zien en om gezien te worden door anderen als die zich in je omgeving bevinden—u en ik, bij voorbeeld—maar dat kijken naar afbeeldingen op basis van vrijwilligheid moet gebeuren, en die vrijwilligheid is momenteel zoek.

Dat afbeelding iets anders is dan beeld, hoef ik u niet uit te leggen. Een afbeelding is inderdaad meestal een velletje waar naar gekeken kan worden. Maar beeld? Een Papoea is beeld, u bent beeld, en ik—al wat zichtbaar is en iets betekent voor de mensen die ernaar kijken, is beeld. De Erasmus-brug in Rotterdam is beeld. Iedereen kent die brug, iedereen herkent hem: we weten hoe hij eruit ziet. Of we nu naar de brug zelf kijken of naar een afbeelding ervan. Mij gaat het om het verschil tussen de brug zelf en de afbeelding ervan.

Het beeldrecht regelt onze omgang met beeld zowel als met afbeelding, maar volgens mij zit het daarbij zichzelf in de weg. Af-beelding is namelijk, net als het Engelse de-pict, het wegnemen van beeld: het beeld ergens vanaf halen. Nu beschermt het beeldrecht de makers van afbeeldingen tegen diefstal, maar het kan niet tegelijk ook het beeld zelf beschermen dat die makers hebben weggenomen van de dingen.

Ik denk dat Rob Scholte, ook nu in zijn Embroidery, maar ook elders in zijn werk, met beeld en afbeelding begaan is, en u, omdat u voor zijn werk komt, bent dat, denk ik, ook.

Heel kort mijn belangrijkste overwegingen: 1. Alles wat zichtbaar is is ook *beeld*: en beeld wordt het omdat het bekeken wordt. Door het te bekijken beheert men het—en dat is een interactief proces. 2. *Afbeelding* neemt dat beeld van de dingen af en neutraliseert daardoor die interactie tussen kijken en gezien worden. 3. Afbeeldingen worden *gemaakt*—ze ontstaan niet vanzelf—maar ze moeten ook bekeken worden: en in dat bekijken worden afbeeldingen beheerd—de kijker begrijpt, herkent, onthoudt een afbeelding. 4. Het *beeldrecht* nu regelt het recht van makers: makers van beelden en makers van afbeeldingen; het regelt niet de rechten van degenen die beeld hebben/zijn, noch van degenen die naar beeld kijken.

Ik denk dat het veel zal helpen wanneer we deze verbanden goed begrijpen en ik denk ook dat het een mooie introductie vormt voor de Embroidery van Rob Scholte.

2. BEELD MAKEN EN BEELD ZIJN

Rob vertelde me onlangs van zijn irritatie om alsmaar met BN-ers geconfronteerd te worden. Inderdaad, wie de televisie aanzet en wat rond-zapt ziet overal dezelfde incestueuze klik die probeert de standaard Geert Wilders-achterban voor zich te winnen—ik wind me ook al op. Ik begreep wel waar Rob zich druk om maakte, en ook waarom het beeldrecht hem bezighoudt.²⁾ Met Beeldrecht bedoelen we dat makers van afbeeldingen maar ook ontwerpers van objecten de publicatie van een afbeelding hiervan kunnen verhinderen. Bij voorbeeld mag je de Rotterdamse Erasmus-brug niet zomaar

3. BEELD EN BETEKENIS: KIJKEN IS BEHEREN

afbeelden in een of andere reclame-campagne. In zo'n reclame-campagne lijkt het dan alsof de Erasmus-brug woorden in de mond gelegd wordt.³⁾

Wij vinden blijkbaar ook dat iemand die een afbeelding maakt zekere rechten heeft: op die afbeelding, en dat anderen daar dan vanaf moeten blijven. Het onderwerp zelf, een brug die ontworpen is en alleen maar twee oevers staat te verbinden heeft dus een beeldrecht, maar wie een afbeelding maakt heeft er ook één.⁴⁾ Het beeldrecht regelt alleen het respect voor het maakwerk en niet het respect voor beeld dat al wat zichtbaar is ook is—dus niet het respect dat een Papoea, of een persoon voor zijn uiterlijk verdient.⁵⁾

3. BEELD EN BETEKENIS: KIJKEN IS BEHEREN

Misschien gaat die nadruk op beeld maken—in plaats van op beeld zijn—ervan uit dat alles in een gemaakt beeld er voor een welbepaalde reden zit. Maar misschien ook geldt dat alleen voor de zogenaamde meesterwerken—waarbij de kunstenaar zo geniaal is dat hij volledig bepaalt wat de aard en betekenis van zijn werk is—maar dat is een onhoudbaar idee, vindt ook Rob Scholte. Een kunstenaar bedenkt wel iets en stopt er ook heel wat energie en zorg in om zijn werk te realiseren, maar welke betekenissen dat werk vervolgens krijgt geeft hij uit handen. De betekenis van een beeld is altijd groter dan wat de maker voor ogen had. Ofwel: de maker bepaalt veel maar iets wat wezenlijk bij het beeld hoort, nl. zijn betekenis, komt pas tot stand wanneer mensen er gebruik van gaan maken.⁶⁾

Rob Scholte ziet veel van zijn werken als recepten, en hij vindt het geen probleem om die door anderen te laten uitvoeren. Hij is niet de enige die de betekenis van zijn werk bepaalt. Wie doen daar verder nog aan mee, buiten de assistenten in zijn werkplaats? Wie bepalen de betekenis van een beeld? Ik doel niet op de critici en andere interpreten die het beeld proberen te interpreteren. Immers, hun interpretaties ontleen hun geldigheid aan de betekenis van het werk—die voor iedere kijker vaststelbaar is. Wat dan geeft een beeld zijn betekenissen?

Ik zei boven al dat we tegenwoordig met beelden gebombardeerd worden—en die oorlogstaal is bewust gekozen. Hoe verhoudt zich dat bombardement tot het beeldrecht? Dat boeit Rob Scholte en het boeit mij. Waarom zijn de gezichten van Gordon en Gerard Joling niet allang *ieders* bezit? Deze televisie-persoonlijkheden hebben hun eigen iconiciteit allang ter beschikking van de televisie gesteld, uit handen gegeven.

Is kijken naar een beeld, en het dan herkennen als het beeld dat het is, niet juist de manier waarop het beeld bezeten wordt als het beeld pas in die ervaring zijn betekenis krijgt? Eerst willen ze dat we ons overgeven aan hun beeld en dan moeten we hun beeldrecht respecteren? Televisie-

persoonlijkheden willen niet dat wij hun beeld kapen—net als de papoea's—maar ze vinden het prima dat ze eerst gefilmd worden?

4. BEELDRECHT EN KIJKPLICHT

Logo's zijn ook interessant in dit opzicht. Wat de Coca-Cola Company wil is dat iedereen, waar ook ter wereld, bij het zien van hun logo onmiddellijk aan Coca-Cola denkt. En wij doen dat ook braaf—alsof we de keus hadden.⁷⁾ Een logo is niets waard zonder mensen die het herkennen. Het publiek is dus even belangrijk voor het succes van het beeld als de makers en legale bezitters ervan. Je zou het in juridische termen zo kunnen zeggen: de Coca-Cola Company heeft het recht—het beeldrecht—om van alle mensen te eisen dat ze hun logo herkennen, maar dat is een plicht—een kijkplicht. *Voor wat hoort wat*, zou ik zeggen. Je kunt niet van iedereen eisen dat ze meewerken aan het beeldrecht van Coca-Cola zonder voor die inspanning iets terug te krijgen. Ik vraag me met andere woorden af waarom het beeldrecht zo eenzijdig is opgesteld; waarom zit er geen kijkers-kant aan?⁸⁾

Volgens mij is het beeldrecht maar half begrepen: de eigenaar van het beeld legt beslag op andere mensen, door van hen te eisen dat ze alleen op de door de maker of zijn wettelijke vertegenwoordiger gewenste manier naar het beeld kijken. Maar die kijkers krijgen nergens krediet voor het feit dat ze die beelden zo netjes beheren door er maar steeds weer op de juiste manier naar te kijken. Beeldrecht is dus kijkplicht, maar hoe zit het met het beeldbombardement? Hoe kan iemand menen dat het in orde is om mensen met zeer grote frequentie beelden op te dringen?

Waarom heb ik het over opdringen? Die afbeeldingen zijn er toch alleen maar, en men kan er toch zoveel of zo weinig naar kijken als men zelf wil? Dat hier van opdringerig handelen sprake kan zijn, is moeilijk te accepteren. Maar stelt u zich dit spelletje eens voor dat mijn zoons onder het eten met ons spelen: we maken een cirkeltje met duim en wijsvinger en als een ander zich dan laat verleiden om in dat cirkeltje te kijken, mogen we hem een tik geven (vriendschappelijk uiteraard). Mijn zoons houden dat langer vol dan wij en op den duur wordt dat irritant, want je kunt niet meer gewoon om je heen kijken naar iets als het beweegt—terwijl kijken zo toch “bedoeld” is. De dwang in het vingers-cirkeltje is eendimensionaal: kijken betekent klappen krijgen. Het Coca-Cola logo zien is bezet worden met een gedachte over Coca-Cola. Mutatis mutandis worden we net zo gecontroleerd door het beeld-bombardement op televisie.

Beeld is niet vies, begrijpt u me niet verkeerd. Ik wil alleen de vigerende moreel-juridische prioritering omkeren: van de maker van het beeld naar de gene die ernaar kijkt. De eerste bedenkt het beeld weliswaar—en dat is

wat waard—maar het zijn de kijkers die het beeld beheren. Hun beeldrecht is onze kijkplicht, een inbreuk op de vrije waarneming.

5. EMBROIDERY

Tot zover de logica van het beeldrecht. Kunstenaars die andermans beelden verwerken, doen wat kijkers altijd al doen: ze beheren de beelden. Zo toont Rob Scholte in *Embroidery* afbeeldingen die door anderen handmatig gemaakt zijn. Presenteert hij die borduurwerkjes als readymades? Marcel Duchamp koos zijn “unassisted readymades” als ze hem *visueel onverschillig* lieten. Duchamp probeerde iets te vinden wat geen betekenis heeft. Daar gaat het Rob Scholte in dit geval niet om, maar men kan zien dat zijn Embroidery tegen deze achtergrond begrepen mag worden.

Hoe kijkt iemand normaal gesproken tegen borduurwerk aan? U weet wel welke mensen borduren: huisvrouwen doorgaans, van een zekere leeftijd—en het zijn er steeds minder, waarschijnlijk omdat ze hun lege tijd tegenwoordig vullen door tv te kijken, naar Gordon, Vermist en Lieve Paul. Borduurwerk is werken naar een recept: een vrouw kiest een ontwerp, met bijbehorend garen en gaat aan de slag. Dat vereist zeker geen genialiteit. Een kind kan de was doen. Maar wat *doet* zo’n vrouw al die uren?

Wel, ze gaat zitten in een gemakkelijke stoel, legt haar spulletjes klaar, kopje thee erbij. Dan kijkt ze bewonderend naar het plaatje dat ze heeft uitgekozen—omdat ze het schilderij zo mooi vond. Ja, ze gaat samenwerken met de schilder, legt een knoopje in haar eerste draad en werkt die kleur af—ze werkt aan de voorkant, waar ze het beeld langzaam ziet ontstaan. Als de draad op is knoopt ze er een andere aan, enz. Na pakweg tien, vijftien uur borduren wordt haar bevrediging alsmaar groter. En ondertussen mediteert ze over haar leven, over de kinderen die straks uit school komen, over de buurvrouw en haar alcoholische ex, over die aardige kruideniersvrouw van vier deuren verder. Ik laat me gaan. Er speelt zich een leven af achter het borduurwerkje, maar aan het resultaat zelf zie je dat niet af.

Wat je ziet is een lapje dat een groots kunstwerk naar de kroon steekt, maar je vraagt je af waar zo’n pretentie op gebaseerd is. Niets van de subtiliteit van een Vermeer zie je terug in het geborduurde straatje. Materiaalbehandeling? Verfdikte, precisie? Detail? De stijl van de schilder—die Han van Meegeren zo meesterlijk vervalste? Een kunstkenner haalt natuurlijk zijn neus op voor zoveel kitscherige miskennis: aan borduren is geen kunst aan. Niets van dat. Het borduurwerk haalt het niet bij het origineel, het is er niet eens een vervalsing van, doet zelfs geen inbreuk op het beeldrecht.

En toch doen we met dit *dédain* onrecht aan het gewone, aan de vele vele uren toewijding van al die vrouwen, en aan het praktijkje waar ze deel van

uitmaken. Een praktijkje van vrouwen die elkaars werkjes bewonderen omdat ze weten welk mens erin schuilgaat.

Voor ons vereiste het een Rob Scholte om die toewijding ook echt te *zien*. Hij zag dat deze werkjes aan de achterkant leven. Daar zie je de draden lukraak verspringen, daar zie je de soms dikke knopen. Aan de achterkant zie je de worsteling van de afbeelding, een worsteling om tot stand te komen. Aan de achterkant kan men zich een voorstelling maken van de inspanning van het beeldmaken—meer dan aan het affe beeld aan de voorkant. De achterkant ontmaskert of bruuskeert de borduurster niet; de achterkant laat haar liefdevolle toewijding zien.

En wie, nu, is de maker van deze beelden? Alsof ons die vraag echt interesseert—wij genieten van wat we te zien krijgen, komen graag tegemoet aan onze kijkplicht. Maar toch nog even: Vermeer heeft het borduurwerk niet gemaakt; de borduurster heeft de afbeelding niet gemaakt; Rob Scholte heeft de achterkant niet gemaakt. Het beeld is er en het wordt in de Embroidery van Rob Scholte beheerd. Rob Scholte bevestigt de kijkplicht-zijde van het beeldrecht, en hij leert ons ook om deze beelden te zien. Ere wie ere toekomt.

NOTES

¹⁾ Deze opmerking werkt bij lezers uiteraard anders dan bij toehoorders. Gelieve de lezer zich voor te stellen een lezing aan te horen.

²⁾ “Beeldrecht” wordt beschouwd als een artikel in de auteurswet, maar in strikte zin is het geen juridische term. De auteurswet is met 112 artikelen tamelijk uitgebreid, maar ze richt zich uitsluitend op de representaties, en niet op de manieren waarop die de mensen mobiliseren. Voor het portretrecht, zie <http://www.wetboek-online.nl/wet/Aw/19.html>.

³⁾ Alsof zo’n brug in zijn eigen context (liever) iets anders zou zeggen.

⁴⁾ Als een wetenschapper iets bedenkt mogen anderen dat best herhalen—dat is zelfs de bedoeling—alleen niet in precies dezelfde bewoordingen. Het auteursrecht slaat op de formulering en niet op de inhoud daarvan, de ideeën die men bedenkt. Zo had ik vorig jaar een student die twee artikelen integraal had overgenomen van het internet, maar zich wel de moeite had getroost om de formuleringen te veranderen . . . De belangrijkste woorden had hij vervangen door synoniemen. Je zou denken dat hij daarmee keurig binnen de marges van het auteursrecht bleef, want de formulering was anders, ook al had hij de gedachten wel overgenomen. Maar we gebruiken tegenwoordig *plagiaatsoftware* en die maalt er niet om welke woorden er gekopieerd zijn. Alle woorden horen bij het *beeld* van een tekst, ook de in onze ogen (!) onbelangrijke woorden. Plagiaat komt tegenwoordig in procenten, in het geval van deze student: 92%. Had hij de gedachten in die artikelen kunnen overnemen zonder de zichtbare formulering—het beeld—waarin die gegoten is? Misschien kan dat wel niet: naarmate de gedachten meer samenhang vertonen worden ze vanzelf beeld. Hegel zei dat in schoonheid de zintuiglijke gestalte zich perfect plooit naar de geest. En Aristoteles zag al dat men van een goed kunstwerk niets kon wegnemen zonder het werk beslissend te veranderen. Het auteursrecht is dus eigenlijk een soort beeldrecht, eerder dan andersom, geloof ik. Teksten hebben ook een beeld, waarin alles doelbewust met alles samenhangt.

⁵⁾ Uitzonderingen als ons koningshuis daargelaten.

⁶⁾ Iemand die Magritte-achtig-absurde afbeeldingen maakt, maar in, zeg, de stijl van Picasso, vervalst die Picasso of Magritte? Plus, tegenwoordig kun je zoiets op de computer met één druk op een knop doen. En vervalser Han van Meegeren die met *de Emmausgangers* een schilderij maakte “in de stijl van” Vermeer, heeft toch in strikte zin niets vervalst wat al bestond. Zijn misdad bestond alleen uit het feit dat hij met “Vermeer” signeerde. Ik ben geen jurist, en ik neem aan dat in vóórkomende gevallen de rechter er soms een hele kluif aan heeft om vast te stellen hoe het zit—maar ik neem ook aan dat er in de praktijk juridisch altijd wel uit te komen is.

⁷⁾ U denkt misschien: hoezo is dat een “doen”? Die vraag wil ik precies genereren, want ook al hebben we niet echt een keus (zozeer worden we met dit soort beelden gebombardeerd) toch is het iets wat activiteit van ons vereist.

⁸⁾ Als je daar over nadenkt, merk je al snel dat de kijker meer gediend is van een anti-beeldrecht: het recht om beeld te weigeren, maar dat is, gek genoeg, moeilijk te handhaven. De enige manier om van je anti-beeldrecht gebruik te maken is door de andere kant op te kijken, maar dan heb je het al gezien, toch?